

Фролова Вікторія Сергіївна,

аспірантка кафедри всесвітньої історії

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

orcid.org/0000-0001-8800-9728

frolova6@ukr.net

НОВІ ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКО/РАДЯНСЬКО-ЧЕХОСЛОВАЦЬКИХ ВІДНОСИН: ДЕЛЕГАЦІЯ З ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ В УКРАЇНІ У ЛЮТОМУ 1949 Р.

Стаття присвячена проблемі включення України до міжнародних відносин в умовах розбудови Східного блоку та формування кола країн-сателітів СРСР у Європі. Важливе місце з таких країн належало Чехословаччині, пов'язаною з Україною тривалими історичними зв'язками. Залишається маловивченим місце України у становленні та зміцненні комуністичного режиму в Чехословацькій Республіці у другій половині 1940-х рр.

Мета дослідження – розкрити один з епізодів українсько/радянсько-чехословацьких відносин на прикладі візиту делегації Чехословаччини до України у 1949 р. та опублікувати нові джерела з фонду Центрального державного архіву громадських об'єднань та україніки з цієї теми. Окремі справи загального відділу фонду ЦК КПУ з грифом «таємно» містять цінні відомості про візити в Україну різних груп з Чехословаччини, різних за соціальним та професійним складом, для ознайомлення з «перевагами» радянської системи.

Особливість візиту чехословацької делегації до Києва у лютому 1949 р., – у часі, коли він відбувся: минув рік з подій лютого 1948 р., коли комуністи остаточно здобули керівні позиції у Чехословаччині, у січні 1949 р. відбулося утворення Ради Економічної Взаємодопомоги, яка започаткувала новий етап відносин країн «народної демократії» з СРСР. Ще одна особливість – у джерельній презентації події, яка відбилася у декількох документах, – звітах та щоденникових записах представників (керівників і референтів) Українського товариства культурних зв'язків із закордоном (УТКЗЗ), яке опікувалося прийомом чехословацьких гостей. Проаналізовані документи розкривають місце УТКЗЗ як громадської організації у системі роботи ЦК КПУ з чехословацькими групами. Основна діяльність УТКЗЗ була спрямована на ознайомлення з радянською дійсністю та її пропаганду, а також з'ясування настроїв, вражень гостей з Чехословаччини, їх ставлення до певних подій, про що відповідні звіти направлялися до ЦК КПУ та ЦК КПРС. Представлена чехословацькій делегації ілюстрація життя українського міста і села не уповні відповідала реаліям і не давала можливості оцінити недоліки нав'язаної московським керівництвом моделі державного і суспільного ладу. Опубліковані документи доповнюють висловлені у дослідженні тези та дозволяють використати їх для порівняльних досліджень, присвячених формуванню Східного блоку у другій половині 1940-х рр., з'ясуванню ролі і місця України у цьому процесі.

Ключові слова: українсько-чехословацькі відносини, СРСР, Чехословаччина, Українське товариство культурних зв'язків із закордоном, делегація.

Frolova Viktoriia,

Postgraduate Student at the Department of World History

Oles Honchar Dnipro National University

orcid.org/0000-0001-8800-9728

frolova6@ukr.net

NEW SOURCES FROM THE HISTORY OF UKRAINIAN/SOVIET-CZECHOSLOVAK RELATIONS: THE DELEGATION FROM CZECHOSLOVAKIA TO UKRAINE IN FEBRUARY 1949

The article is devoted to the problem of the inclusion of Ukraine in international relations during the development of the Eastern Bloc and the organization of a circle of satellite countries of the USSR in Europe. An important place among such countries belonged to Czechoslovakia, connected with Ukraine by long historical ties. The place

of Ukraine in the formation and strengthening of the communist regime in the Czechoslovak Republic in the second half of the 1940s remains understudied.

The purpose of the research is to reveal one of the episodes of Ukrainian/Soviet-Czechoslovak relations using the example of the visit of the Czechoslovak delegation to Ukraine in 1949 and to publish new sources from the fund of the Central State Archive of Public Associations and Ukrainians on this topic. Some files of the general department of the fund of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine which are marked as “secret” contain valuable information about the visits to Ukraine of various groups from Czechoslovakia, different in terms of social and professional composition, to induct with the «advantages» of the Soviet system.

The distinction of the visit of the Czechoslovak delegation to Kyiv in February 1949 is the time when it took place: a year has passed since the events of February 1948, when the communists finally gained leadership in Czechoslovakia, in January 1949 the Council of Economic Mutual Assistance was formed, which initiated a new stage of relations between the countries of “people’s democracy” and the USSR. Another distinction is how the source presented the event, which was reflected in several documents, reports, and diary entries of representatives (leaders and referents) of the Ukrainian Society of Cultural Relations Abroad (USCRA), which took care of the reception of Czechoslovak guests. Documents that were analyzed reveal the place of USCRA as a public organization in the system of work of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine with Czechoslovak groups. The main function of the USCRA was to get acquainted with the Soviet reality and its propaganda, as well as reveal the mood and impressions of guests from Czechoslovakia, and their attitude to certain events, about which relevant reports were sent to the Central Committee of the Communist Party of Ukraine and the Central Committee of the CPSU. The demonstration of the life of Ukrainian cities and villages which was presented to the Czechoslovak delegation did not completely accord to the realities and did not provide an opportunity to assess the shortcomings of the model of state and social order imposed by the Moscow leadership. The documents which were published supplement the theses expressed in the research and make it possible to use them for comparative studies devoted to the formation of the Eastern Bloc in the second half of the 1940s, to clarify the role and place of Ukraine in this process.

Key words: Ukrainian-Czechoslovak relations, USSR, Czechoslovakia, Ukrainian Society of Cultural Relations with Abroad, delegation.

Постановка проблеми. Значні здобутки українських учених у дослідженні українсько-чеських та українсько-словацьких відносин мають значну перспективу через осмислення ролі України у їх розвитку. Зокрема це стосується доволі складного для дослідження періоду із середини 1940-х до початку 1950-х рр., коли московське керівництво пішло на поступки в утворенні Міністерства закордонних справ УРСР, але позбавило його самостійності. Водночас Україна мала кордони із декількома країнами, які стали частиною радянського блоку. Це стосувалося й Чехословаччини, яка географічно й історично мала тривалі зв’язки з Україною, її населенням, і що очевидно надавало їм ваги. У цьому плані пошук та опрацювання, осмислення нових джерел з українських архівних зібрань не втрачає сенсу. Висловлена українським науковцем І. Вовканичем думка ще наприкінці 1990-х рр. стосовно проблем джерельного наповнення історії українсько-чехословацьких відносин також залишається актуальною (Вовканич, 1999). Уповні це доводять виявлені джерела у фондах Центрального державного архіву громадських об’єднань України (далі – ЦДАГОУ), що стали предметом нашої уваги.

Історіографічний огляд з теми представлено з точки зору дослідження періоду

другої половини 1940-х років, а також з точки зору використання матеріалів ЦДАГОУ для вивчення радянсько-чехословацьких/українсько-чехословацьких відносин.

Одним з провідних фахівців з історії українсько-чехословацьких відносин повоєнного періоду є І. Вовканич, який приділив їм увагу у монографії «Чехословаччина в 1945–1948 рр.: нарис історії перехідного періоду» (Вовканич, 2000), а також в окремих статтях, які містять характеристику окремих періодів радянсько-чехословацьких відносин та вплив СРСР на трансформаційні процеси в Чехословаччині наприкінці 1940-х – на початку 1950-х рр. (Вовканич, 2000; Вовканич, Свеженцева, 2009). Місце Закарпаття в розвитку радянсько/українсько-чехословацьких відносин у 1945–1948 рр. досліджено П. Худішем (Худіш, 2016). Оцінку українсько-чехословацьких відносин із середини 1940-х рр. надано С. Мотрук (Мотрук, 2010). Зауважимо, що в наявних узагальнюючих розвідках (Кравчук, Калитко, Завальнюк, 2000; Корсак, 2016), а також у навчальній літературі (Корсак, 2016; Кріль, 2006), яка синтезує досягнення науковців для підготовки майбутніх фахівців, доволі побіжно йдеться про період із середини 1940-х до 1950-х рр. Питома вага публікацій зростає

у зв'язку з подіями «Празької весни» 1968 р., які відбулися й становищі в Україні.

У доробку зарубіжних колег, насамперед чеських і словацьких, є значна кількість праць, присвячених різним періодам та проблемам чехословацько-радянських відносин з акцентом на чеській або словацькій історії. З точки зору дотичності до нашої теми, вони мають переважно методологічний та контекстний характер, як, наприклад, праці знаного фахівця К. Каплана (Kaplan, 2007), В. Халамової (Halamová, 2014), які розкривають політичні, соціальні, ідеологічні аспекти радянзації у ЧСР. Становить інтерес праця Я. Давида та Я. Давидової-Глогарової, де процес становлення чесько-радянських стосунків у період 1917–1968 р. висвітлено на основі публічних джерел – звітів, репортажів про подорожі до СРСР (David, Davidová-Glogarová, 2017). Цінною для нашого дослідження є дисертація Б. Жилінського (Zilynskyj, 2012), де йдеться про український сегмент у розвитку відносин з ЧСР у 1945–1949 рр. Автор використовує опубліковані документи про деякі чехословацькі делегації до Москви та Києва, зокрема – звіт про письменницьку групу у Києві на чолі з М. Масровою у 1947 р., який було опрацьовано в архіві Російської Федерації (Zilynskyj, 2012, с. 181–186). У ЦДАГОУ зберігається копія цього документу, направлено свого часу до відділу КППС (Фролова, 2022, с. 170–171).

Словацькі історики також приділяють значну увагу словацькому досвіду існування у Чехословаччині під «патронатом» СРСР, зокрема у доленосний період 1945–1948 рр. (Syrný, 2010; Sokolovič, 2015).

Наразі відзначимо значні зрушення у напрямі залучення оригінальних джерел завдяки роботам згаданих істориків. Значним внеском в археографічні студії стали праці М. Мушинки та М. Палієнко (Мушинка, 2005; Палієнко, 2001), які надали описи фондів ЦДАГОУ, що став предметом нашої уваги. Стосовно використання схожих за спрямуванням джерел архіву для вивчення місця України у становленні системи відносин СРСР з комуністичними режимами в Європі, то відзначимо публікації М. Журби (Журба, 2002) та О. Каковкіної (Каковкіна, 2015), які проаналізували перебування в Україні груп відповідно з Польщі та Болгарії у другій половині 1940-х рр. Загальний

огляд джерел фонду КПУ цього періоду надано й авторкою цієї статті (Фролова, 2022), але вони вимагають окремої презентації і глибокого аналізу.

Мета статті – розкрити один з епізодів українсько/радянсько-чехословацьких відносин на прикладі візиту делегації Чехословаччини до України у 1949 р. та опублікувати нове джерело з фонду ЦДАГОУ з цієї теми. В основі дослідження – документи з фонду 1 – ЦК КПУ, зосереджені у теках загального відділу з грифом «таємно». Інформаційну й методологічну базу розвідки склали також результати розглянутих праць українських і зарубіжних науковців.

Виклад основного матеріалу. У середині лютого 1949 р., коли відбувся візит до України групи чехословацьких громадських та культурних діячів, минув рік після так званого «переможного лютого» 1948 р., що засвідчив перемогу комуністичного керівництва у ЧСР та зміцнення позиції СРСР у країні. У січні 1949 р. було утворено Раду економічної взаємодопомоги (РЕВ), яка мала на меті координувати економічні зв'язки країн-учасниць, і фактично посилювала інтеграцію й в політичному сенсі, чим вже опікувалося створене у 1947 р. Інформаційне бюро комуністичних та робітничих партій.

Представлені у дослідженні джерела розкривають особливість періоду в історії Чехословаччини, радянсько-чехословацьких та українсько-чехословацьких відносин, коли завдання «радянлізувати» ЧСР та її суспільство набрало значної ваги, а процес – обертів. Вже восени 1948 р. було ухвалено план першої п'ятирічки, а «У 1949 році IX з'їзд Компартії Чехословаччини висуває програму послідовного усупільнення засобів виробництва, одним з факторів впровадження якої мала стати виробнича сільгоспкооперація. ... Саме в Чехословаччині реалізовувалася модель ступеневого переходу до колективного господарювання згідно концептуального взірця, списаного з досвіду СРСР 20–30-х років» (Журба, 2011, с. 326). Принципова відмінність Чехословаччини як об'єкта радянської пропаганди соціалізму – у більш розвиненій економічній системі у цілому, високій промисловій та аграрній культурі, які, хоч і постраждали у роки Другої світової війни, зберегли ресурс та традиції. За цих обставин, переваги населення Чехословаччини у перевагах радянської політичної, економічної моделі було

непростим завданням. Особливо складним вважалось питання про створення колективного господарства в селі. Крім того, як і більшість нових європейських союзників, Чехословаччина мала досвід парламентаризму та демократичних свобод, з чим мали рахуватися комуністичні лідери обох країн.

Тому візити до СРСР, власне до України, мали зміцнити вже лояльні до Москви чехословацькі сили та підготувати їх для ведення пропаганди у Чехословаччині.

Прийомом іноземних груп в Києві з країн Європи, які потрапили у поле радянського впливу, опікувалося Українське товариство культурних зв'язків із закордоном (далі – УТКЗЗ – *В. Ф.*). Воно було фактично інструментом, засобом для практичної роботи з іноземними делегаціями. Натомість ідеологічна програма готувалася у відповідних відділах ВКП(б) та КП(б)У.

Українська столиця та Україна у цілому стають популярним маршрутом для чехословацьких груп з 1947 року. Однією з найбільш відомих делегацій, представлених відомими на той час діячами чеської й словацької культури була згадана група на чолі з письменницею, комуністкою й пропагандисткою М. Масровою у 1947 р. (Фролова, 2022).

Чим ще цікава група з ЧСР, крім часу, коли вона прибула в Україну? Її перебування відбилося у декількох документах, які дозволяють побачити й проаналізувати цей візит з різних боків: записи про супровід та спілкування групи залишили перекладачі-референти (М. Ушомирська, П. Харлановський) та керівники УТКЗЗ (О. Полторацький, Шиганський), усі частини програми візиту відбилися у їх щоденникових записах і звітах (ЦДАГОУ). Приїзд усіх іноземних гостей супроводжувався такими документами, що свідчить про пильний інтерес з боку радянських органів партії та безпеки до візитерів, їх настроїв, висловлювань стосовно СРСР та ставлення до радянської дійсності.

Делегація, яка стала предметом нашої уваги, представляла Союз чехословацько-радянської дружби. Члени делегації – винятково комуністи (навіть католицький священник, який був у групі), на відміну від попередніх років, коли до їх складу входили представники інших партій чи громадських організацій (ЦДАГОУ, арк. 122). Головою групи був Ю. Сладек, який вже бував

в СРСР, зокрема в Україні, і очолював одну з делегацій у 1947 р. Крім Ю. Сладека у документах згадано імена О. Горака, Зб. Мареша, Фр. Дуфека, В. Гуски, З. Тодла, Л. Яшика, Яна Буреша тощо (ЦДАГОУ, арк. 123).

Керівник групи зауважив, що «на відміну від інших делегацій, які приїздили в УРСР раніше, ця складалася винятково з функціонерів Союзу, які приїхали сюди переймати досвід СРСР і отримати ряд практичних відомостей для своєї подальшої роботи. Тому для них особливо важливими є бесіди з різними діячами у галузі культури і, особливо, сільського господарства» (ЦДАГОУ, арк. 122). Мета поїздки, за словами Ю. Сладека, полягала у тому, щоб «навчитись будувати колективне господарство в Чехословаччині» (ЦДАГОУ, арк. 123). Перекладач М. Ушомирська відзначала, що В. Гуска, Л. Яшик та О. Горак – словаки, тому під час візиту намагались триматися разом (ЦДАГОУ, арк. 125).

Представники Союзу чехословацько-радянської дружби відвідали Київ протягом 14–19 лютого у межах турне, яке розпочалося у Москві. Далі у маршрут були Ленінград, Сталінград і вже після – Київ, звідки група вилетіла до Праги.

Статус делегації дозволяє з'ясувати перелік осіб, які зустрічали її в київському аеропорту: голова правління УТКЗЗ М. Скачко, заступник голови Товариства О. Полторацький, заступник міністра народної освіти УРСР О. Русько¹, академік-секретар АН УРСР М. Семененко², завідуючий протокольно-консульським відділом МЗС УРСР Стадник, заступник відділу зовнішніх зносин УТКЗЗ Шиганський, співробітники цього відділу М. Ушомирська, П. Харлановський, завідуючий адміністративно-господарським відділом Львов. Тобто високих посадових осіб з партійного керівництва тут не бачимо, а ранг заступників окремих міністерств свідчить про значущий, але не перший пріоритет

¹ Русько Олексій Микитович (1906–1964) на час приїзду делегації обіймав посаду заступника міністра народної освіти (з 1944 до 1958 р.), педагог, хімік, до роботи у міністерстві був ректором Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, після – посада високі посади в Академії педагогічних наук України.

² Семененко Микола Пантелеймонович (1905–1996) – видатний вчений у галузі геології, планетарної геохімії, доктор геологічних наук, професор (1937), академік АН УРСР (1948), заслужений діяч наук УРСР (1957), академік-секретар Президії АН УРСР (1948–1950), віце-президент АН УРСР (1950–1970), лауреат Державної премії УРСР в галузі науки і техніки (1973) та премії імені В. І. Вернадського АН УРСР (1981).

чехословацьких гостей. Водночас, зауважимо, що програма прийому делегації затверджувалась міністром закордонних справ України Д. Мануїльським та обговорювалась із головою делегації Ю. Сладеком (ЦДАГОУ, арк. 145).

Характерна риса усіх програм перебування зарубіжних груп в Україні у другій половині 1940-х – на початку 1950-х рр., – надзвичайна щільність та наповненість різними заходами, що спонукало гостей іноді просити про вільний час, щоб мати можливість просто прогулятися містом, перепочити (Каковкіна, 2015, с. 197).

Така насичена програма очікувала й на чехословацьку делегацію. Зважаючи на мету приїзду в країну, два дні було присвячено відвідуванню колгоспів. Основний час, починаючи з першого дня перебування, був розподілений між відвідуваннями різних підприємств та організацій у Києві, зустрічам. Культурна частина включала екскурсію містом, відвідування театру та кінотеатру, урочисті обіди та вечери, які, разом з основними заходами, наповнювалися ідеологічним пропагандистським змістом. Так, наприклад, після повернення групи з колгоспу до Києва, делегації запропонували перегляд фільмів у кінозалі Міністерства Кінопромисловості «Новий рік», «Радянська Україна» та «Вони бачать знову» (ЦДАГОУ, арк. 147), де було показано досягнення СРСР та України у традиційному вихолощеному парадному форматі.

Як свідчить екскурсійний маршрут Києвом, він залишався практично незмінним, порівняно з попередніми роками. Обов'язковими його складовими були: музей Леніна – Університет – пам'ятник Т. Шевченку – пам'ятник В. Леніну – Хрещатик – театр ім. І. Франка – вул. Кірова – Рада Міністрів – Верховна Рада УРСР – пам'ятник М. Ватутіну – вид на Дніпро з Першотравневого парку – Лавра – ближні печери. Також до екскурсійного маршруту було включено Аскольдову та «братські могили». Після огляду міських об'єктів делегація відвідала музей Українського мистецтва, де провела майже 3 години (ЦДАГОУ, арк. 145), а також крамницю українських «кустарних» промислів, що викликала великий ажіотаж у гостей, які придбали там багато сувенірів (ЦДАГОУ, арк. 146).

Найскладнішою частиною візиту було відвідування колгоспів. Підготовка об'єктів для показу іноземцям перебувала під контролем

партійного керівництва на республіканському рівні. Переліки колгоспів, які включалися до маршрутів зарубіжних гостей, затверджувалися після ретельної перевірки на предмет відповідності пропагандистським заявам, учасники показу, наприклад, голови колгоспів, отримували інструкції та рекомендації стосовно відповідей на питання (Каковкіна, 2019, с. 214). Чехословацька делегація відвідала два колгоспи у Київській області, які також мали демонструвати гарну «картинку» соціалістичного села та колективного господарства.

16 лютого гостей з ЧСР виїздили до колгоспу «Червоний партизан» Димерського району у 40 км від Києва, де їх зустріли заступник голови колгоспу Смолович, агроном, секретар Димерського райкому КП(б)У та завідуючий відділом пропаганди (ЦДАГОУ, арк. 146). Цікаво, що напередодні, у Києві, в антракті вистави «Запорожець за Дунаєм», голова цього колгоспу запросив членів Союзу радянсько-чехословацької дружби у гості, але сам вже зустріч прибути не зміг.

Члени делегації познайомилися із організацією роботи «Червоного партизана», цікавилися, наскільки особисті інтереси колгоспників співпадають з інтересами колгоспу (ЦДАГОУ, арк. 146). Піднімалися питання про особливості утворення колгоспу, його прибутки, принципи нарахування трудоднів, обслуговування колгоспників тощо (ЦДАГОУ, арк. 123). Було показано зерносховище, корівник, кінний двір, лісопилку, машинний парк та, «на запрошення» колгоспника Корсунь, оглянули його будинок і господарство. «Після огляду відбувся обід, де звучали тости за Сталіна, Готвальда, Хрущова та дружбу братніх народів. Лунали виступи Сладека, Гуски, Горака, Яшика та інших членів делегації» (ЦДАГОУ, арк. 146).

Наступного дня, 17 лютого, делегати відвідали радгосп «Терезіно» в 92 км від Києва. Директор радгоспу Давидов «ознайомив делегатів з історією, продуктивністю та подальшими планами розвитку, акцентуючи увагу на обсягах поголів'я худоби. Делегатів вразила кількість худоби в радгоспі» (ЦДАГОУ, арк. 147). Серед присутніх, окрім представників УТКЗЗ, були секретар Білоцерківського райкому КП(б)У, заступник директора, секретар парткому та робочий-ударник (ЦДАГОУ, арк. 147). У своєму звіті до ЦК КПРС керівник

УТКЗЗ відзначить, що відвідування колгоспів не можна вважати вдалою частиною програми: побутові проблеми, непідготовленість об'єктів та зимова погода, яка «оголила» їх непривабливість, труднощі з транспортом, – усе це псувало враження та не співпадало з гучними пропагандистськими закличками створити у Чехословаччини колгоспний лад.

У цілому програма перебування мала виразний наголос на сільськогосподарському напрямі, хоча не виключала широкого знайомства з українським життям у певних межах. Наприклад, 18 лютого делегати відвідали у Києві спеціальний дитячий будинок № 13 та дитячі ясла № 115, які також входили до спеціального переліку об'єктів для показу іноземцям (ЦДАГОУ, арк. 147).

Деякі роки для зарубіжних гостей Києва демонструвалася виставка «Партизани України»³. Прикметно, що чехословацькі гості зробили зауваження до змісту виставки. Зокрема, вони звернули увагу на невідповідність підписів під фото (під фото словаків було написано «чехи») та неоднозначність деяких стендів, які директору музею Л. Є. Кізі порадили прибрати з експозиції. Водночас, домовились про відправку репродукцій окремих відділів виставки до Чехословаччини (ЦДАГОУ, арк. 147).

Проаналізовані документи розкривають настрої членів групи, їх враження від побаченого в Україні. Наразі складно стверджувати, наскільки їх висловлювання були щирими. Так, на них глибоке враження справила вистава «Запорожець за Дунаєм», а «гопак наприкінці викликав захоплення». Член делегації словак Яшик «сказав із жалем, що у них таке мистецтво неможливе, так як народні пісні, танці словаків поступилися зараз західним танцям, під німецьким впливом» (ЦДАГОУ, арк. 122). У своєму щоденнику М. Ушомирська також зазначила, що словаки неодноразово підкреслювали близькість української та словацької культури, що словаки краще розуміють українську культуру, ніж чехи» (ЦДАГОУ, арк. 125).

³ Виставка мала статус Республіканської і називалася «Партизани України в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників», діяла протягом 1944–1951 рр. Її директором був Лука Єгорович Кізя (1912–1974) – у майбутньому громадський і політичний діяч, доктор історичних наук і високопосадовець. На час організації виставки він мав досвід командира партизанського загону і комісара партизанського з'єднання.

Певне напруження у відносинах між чехами і словаками фіксувалися у звітах перекладачів груп з Чехословаччини у попередні роки (Фролова, 2022, с. 170).

Виявленню настроїв якнайкраще сприяли неформальні зустрічі. Так, для гостей з Чехословаччини було влаштовано прийом у будинку МЗС УРСР, але їх запевнили, що це будинок УТКЗЗ, і це викликало захоплення⁴. Серед присутніх на вечері з української сторони були голова Ради профспілок УРСР Колибанов, вже відомі гостям заступник міністра народної освіти Русько, академік-секретар АН УРСР Семененко, уповноважений міністерства зв'язку СРСР Кириченко, заступник товариства з розповсюдження політичних та наукових знань Комісаренко, заступник голови культурпросвіти Москаленко, заступник редактора газети «Радянська Україна» Прикордонний, редактор журналу «Майбутнє» Микольников, завідуючий протокольно-консульським відділом МЗС УРСР Стадник, а також перекладачі-референти УТКЗЗ. Пізніше делегатів відвідав Д. Мануїльський, «що справило на них приємне враження» (ЦДАГОУ, арк. 148).

Побутову частину перебування групи брав на себе «Інтурист», в готелі якого зупинялися усі іноземні гості української столиці. Саме там у більшості випадків готувалися сніданки та обіди. До організаційних проблем, які виникали під час перебування групи з Чехословаччини і які були відзначені в аналізованих джерелах, належить неузгодженість візиту з Всесоюзним товариством культурних зв'язків з закордоном та відсутність часу на його належну підготовку, зимова погода, яка завадила повноцінному проведенню окремих заходів та ускладнила обслуговування групи.

Висновки. Отже, представлений сюжет з історії українсько/радянсько-чехословацьких відносин, «реконструйований» на основі архівних джерел, розкриває ту роль, яка відводилася московським керівництвом Україні на етапі посування радянської моделі у країні «народної демократії». Показовим є факт участі українського МЗС у прийомі делегації як «обслуговуючого» персоналу. Одним з позитивів таких візитів в Україну можна вважати

⁴ Проблема полягала у тому, що УТКЗЗ не мало належного власного приміщення для прийому іноземних груп, а те що використовували, було доволі скромним та вимагало ремонту, і аж ніяк не відповідало завданням продемонструвати чудові умови життя та роботи радянських людей.

знайомство чехів і словаків з її населенням, традиціями, формування особистих зв'язків, які ставали частиною «народної дипломатії», хай в умовах контролю з боку компартійного керівництва.

Публікується документ, який доповнює викладені у статті тези, свідчить про вагомий інформаційний ресурс матеріалів ЦДАГОУ. Документ подано мовою оригіналу. Збережено деякі граматичні, орфографічні помилки, за винятком очевидних одруківок, або випадків, які ускладнюють розуміння його змісту.

* * * * *

Секретно

екз. № 2

ОТЧЕТ

о работе УОКС с членами делегации Союза Чехословацко-Советской Дружбы при ее посещении Киева 14–19 февраля 1949 года.

Делегация в полном составе прибыла в Киев 14 февраля в 20 ч. мин., в сопровождении ВОКС тов. Перова.

На перроне вокзала делегацию встречали: председатель Правления УОКС т. Скачко, его заместитель т. Полторацкий, зам. министра среднего образования т. Русько, академик-секретарь АН УССР т. Семененко⁵, зав. протоколно-консульским отделом МИД УССР т. Стадник, зав. ОЗС УОКС т. Шиганский, работники ОЗС т.т. Ушомирская и Харлановский, зав. АХО т. Львов.

При входе в правительственную комнату вокзала делегация вместе с встречающими была заснята на кино-пленку.

Затруднения с отправкой в гостиницу багажа делегации были разрешены тем, что багаж был погружен в автобус, предназначенный для делегации, а члены делегации разместились в машины встречающих их лиц и доставлены в гостиницу «Интурист». Следует учесть, что без извещения ВОКСа о наличии у делегации багажа в большом количестве, ВОКС естественно не предусмотрел транспорта для перевозки этого багажа.

⁵ Семененко Микола Пантелеймонович (1905–1996) – видатний вчений у галузі геології, планетарної геохімії, доктор геологічних наук, професор (1937), академік АН УРСР (1948), заслужений діяч наук УРСР (1957), академік-секретар Президії АН УРСР (1948–1950), віце-президент АН УРСР (1950–1970), лауреат Державної премії УРСР в галузі науки і техніки (1973) та премії імені В. І. Вернадського АН УРСР (1981).

По приезде делегации в гостиницу т. Скачко провел беседу с руководителем делегации Сладеком о программе пребывания делегации в Киеве. В основных пунктах Сладек целиком согласился с предложенным ему планом (утвержденным т. Мануильским), но просил дополнить его хорошим докладом о международном положении для делегации, т.к. во время пребывания делегации в СССР произошли важные события в международной жизни, толкование которых советским докладчиком очень пригодились бы для членов делегации по их возвращении в Чехословакию. Тов. Скачко обещал сделать все от него зависящее для удовлетворения их просьбы, не давая прямого согласия на проведение такого доклада⁶.

Ужин, устроенный в специальной комнате «Интуриста» прошел в непринужденной беседе. Тов. Скачко произнес тост в честь делегации, отвечал Сладек и др. члены делегации. Были рассказаны несколько анекдотов, направленных против квислингского правительства Словакии⁷. Условившись о времени осмотра города, члены делегации разошлись по закрепленным за ними номерам гостиниц.

15 февраля в 10-40 делегация после завтрака отправилась для осмотра города, в сопровождении т.т. Перова, Шиганского и Ушомирской. Осмотр проводился по маршруту: «Интурист»-музей Ленина-Университет-памятник Шевченко-памятник Ленину-Крещатик-театр Франко-ул.Кирова-Совет Министров-Верховный Совет УССР-памятник Ватутину-вид на Днепр с обрыва Первомайского парка-Лавра-ближние пещеры. Метель помешала обстоятельному осмотру городских объектов; все же по пути обратного следования из Лавры (Аскольдова и братские могилы, Динамо, могилы Шелуденко) в музей Украинского искусства, гости остановились у Братских могил, осмотренных ими с большим почтением.

Посещение и осмотр выставки украинского народного творчества вызвали у гостей глубокий

⁶ Можна припустити, що спроба голови УТКЗЗ ухилитися від такої доповіді, пояснювалася труднощами її підготовки та узгодження з усіма інстанціями. Зважаючи на значні події у міжнародному житті, викласти їх розуміння без інструкцій згори та ще й оперативно, видається неможливим завданням в умовах тоталітарної держави.

⁷ «Квіслінгівський уряд Словаччини» – тобто зрадницький, колабораціоністський. Загальний термін «квіслінгівський» походить від прізвища норвезького діяча Відкуна Квіслінга, який був главою уряду Норвегії у роки її окупації Третім рейхом.

интерес и восхищение. Осмотр выставки занял около 3 часов, после чего гости посетили фирменный магазин украинских изделий.

После обеда в 17 час выяснилось, что республиканский слет передовиков с/х УССР переменил порядок работы и вечернее заседание заменил демонстрацией оперы «Запорожец за Дунаем». 16.ІІ слет должен был закончиться. Таким образом, делегация была поставлена перед дилеммой: отложить посещение колхоза и посетить слет или за счет посещения колхоза пропустить посещение слета. Решили 16 февраля выехать в колхоз в 7 час. с тем, чтобы возвратиться на дневное заседание слета.

Вечером гости прослушивали оперу вместе с участниками слета, осмотрели посвященную слету выставку достижений с/х УССР и познакомились с председателем колхоза «Красный партизан» т. Иванчой. Последний официально пригласил гостей посетить его колхоз.

При поездках гостей по городу в автобусе, предоставленном Советом Министров, выяснилась непригодность его для длительных поездок. Но из-за отсутствия предварительной договоренности, было решено, что после предварительного ремонта, в колхоз ехать на этом автобусе.

В 8 часов 16 февраля гости, в сопровождении Шиганского и Харлановского выехали в колхоз «Красный партизан» Дымерского р-на, в 40 клм. от Киева.

В колхозе гости были встречены заместителем председателя, т.к. председатель не явился, отговорившись болезнью (что, как выяснилось позже, было просто отговоркой). Около трех часов гости знакомились с постановкой работы в колхозе. Разъяснения вели зам. пред. колхоза Смолевич, агроном Яковлев, секретарь Дымерского Райкома КП(б)у Харчук и зав. отделом пропаганды – Сушко. Разъяснения демонстрировались диаграммами, соцобязательствами и фотографиями передовиков колхоза.

Гости задавали подробные вопросы руководству колхоза и особенно интересовались увязкой личных интересов колхозников с интересами колхоза в целом.

После ознакомления в красном уголке со всеми интересовавшими гостей вопросами, гости осмотрели хозяйство колхоза: зернохранилище, коровник, конный двор, лесопилку и малинный парк. По приглашению колхозника

Корсунь гости осмотрели его личный дом и хозяйство, после чего были приглашены на обед.

Обед прошел в товарищеской обстановке. Особенно их поразило изобилие мясных блюд.

За обедом были произнесены тосты за Сталина, Готвальда, Хрущева, за дружбу братских народов, за процветание хозяйства и т.д. Из гостей выступали Славек, Гуска, Горак, Яшик и др.

По окончании обеда гости вновь возвратились в красный уголок колхоза и выслушали ответы на поставленные ими вопросы о распределении доходов и о налогах.

Ввиду того, что пребывание в колхозе вызвало у гостей большой интерес, было решено не торопиться с выездом в Киев и закончить ознакомление с колхозом. Все же с постановкой культурно-просветительной и школьной работой гостям ознакомиться не удалось, из-за недостатка времени.

По возвращению в Киев гости посетили кино-зал Министерства Кинопромышленности и просмотрели фильмы: «Новый год», «Советская Украина» и «Они видят вновь».

По окончании просмотра многие члены делегации жаловались на головную боль – результат частичного отравления газом при поездке в автобусе.

17 февраля в 9-30 делегация выехала на трех машинах «Победа» в совхоз «Терезино». Поездка заняла около двух часов и не была утомительной, несмотря на дальность расстояния (92 клм).

Директор совхоза т. Давыдов в своем кабинете рассказал гостям об истории и планах совхоза, показал диаграммы роста поголовья и продукции совхоза. Гости осмотрели свинарник, коровник, детские ясли, машинный парк, мастерские и клуб совхоза. Поголовье племенного скота рекордная продукция его выгодно выделяли совхоз в этом отношении перед колхозом.

На обеде у директора совхоза присутствовали (помимо гостей и сопровождавших их т.т. Перова, Шиганского и Ушомирской) секретарь Белоцерковского РК КП(б)У, заместитель директора Булах, секретарь парткома Середа и рабочий ударник Березовский. Изобилие вкусно приготовленных блюд и закусок, наличие вина и водки произвели на гостей очень благоприятное впечатление. Вновь повторялись

тосты, произносившиеся в колхозе и исполнялись чехословацкий и украинские песни.

Перед выездом из совхоза гости осмотрели на прогулке стадо коров-рекордисток (по весу и удою).

В Киев прибыли в 19-30 и вечер был, по инициативе Сладека посвящен подведению итогов пребывания гостей в СССР.

18 февраля гости посетили спец. детский дом № 13 и детские ясли №115. Чистота, хорошие условия и заботы о детях, вызвали похвальные отзывы.

Выставку «Партизаны Украины» гости осматривали около 3-х часов с большим интересом. В отдельных залах гости делали свои замечания, причем Сладек иногда показывал большую осведомленность с отдельными эпизодами Отечественной войны. В зале, посвященном рейду партизан в Чехословакию Яшик и Сладек указали директору выставки т. Кизе на ряд неточностей. Так, например, под фотографиями словаков были подписи чехи и др.

Сладек сообщил, что генерал Пика, письмо которого с его факсимиле экспонировано на стенде, казнен, как английский шпион. Директору т. Кизе был дан совет устранить этот документ.

По окончании осмотра выставки гости беседовали с т. Кизей и т. Яромовым и научными сотрудниками музея. Кизя обещал послать в Чехословакию репродукцию разделов выставки, посвященных партизанскому движению в Чехословакии и наладить обмен материалами об этом движении.

В 18-15 гости прибыли в особняк МИД УССР. Будучи заверены, что это особняк УОКС, гости восхищались роскошной внешностью и меблировкой его. На обеде, помимо гостей, присутствовали: председатель Совета профсоюзов УССР т. Колыбанов, зам. Министра просвещения Русько, академик-секретарь АН УССР Семененко, уполномоченный министерства связи СССР – Кириченко, зам. общества по распространению политических и научных знаний Комиссаренко, зам. председателя культпросвета Москаленко, зам. редактора газеты «Радянська Україна» Прикордонный, редактор журнала «Сучасне і мабутнє» Никольников, зав. протоколно-консульским отделом МИД УССР – Стадник, Зам. Зав. Политотдела, Ушомирская, Харлановский и Львов.

Были приглашены также солисты оперы Шолина, Гришко и Белинских, но явилась только одна Шолина.

По окончании обеда, прошедшего в теплой товарищеской обстановке, гости перешли из столовой в гостинную, где прослушали несколько сольных номеров, исполненных Шолиной. Во время хорового исполнения чехословацких песен, в гостинной появился Д. З. Мануильский в сопровождении работника МИД УССР Побегая. Присутствующие горячо поприветствовали появление Мануильского. Последний поздоровался с гостями и повел с ними беседу, продолжавшуюся с перерывами при слушании сольных выступлений Шолиной и вызванных позднее Лаптева и Чавдар до 1-30 ночи. Гости выражали исключительное удовольствие посещением Мануильского и беседой.

Утром 19 февраля после завтрака гости успели осмотреть Софийский собор и после этого отправились на аэродром.

В 19-30 прибыл самолет и, после осмотра личных вещей, гости вылетели в Прагу. На аэродроме гостей провожали те же лица, которые и встречали их, за исключением академика Семененко, отсутствовавшего из-за лекций в Университете.

В качестве итогов пребывания чехословацкой делегации в Киеве следует отметить следующее:

1. Задача ознакомления делегации с достижениями сельского хозяйства и культурного строительства Советской Украины выполнена успешно.

2. Несмотря на убедительную просьбу УОКС, обращенную ВОКСу, присылать заблаговременно материалы, характеризующие делегацию и их запросы, сведения о чехословацкой делегации были получены в Киеве только 11 февраля, только за три дня до приезда делегации. Материалы эти состояли из кратких биографических данных каждого члена делегации, далеко не полных.

Отсутствовала характеристика основных задач делегации, в смысле ее специфических интересов при ознакомлении с объектами осмотра в Киеве. Поэтому в частности, при показе колхоза и совхоза, УОКС оказался в затруднительном положении, т.к. подготовка объектов велась в основном с целью показа хозяйственных достижений.

Гости же интересовались и культурно-просветительной работой. Но с этой стороны объекты не могли служить в качестве образца.

3. При выборе объектов показа иностранцам в Киеве, ВОКС следовало-бы учесть нецелесообразность посещения колхоза и совхоза в зимнее время. Кроме того, в близь лежащих от Киева районах отсутствуют высоко-показательные электрифицированные и механизированные хозяйства с хорошими культурно-бытовыми условиями. В летнее время такие недостатки сглаживаются на общем красочном ландшафте украинской деревни.

4. Союз Чехословацко-Советской дружбы заинтересован в установлении более тесной, прямой связи с УОКСом. Такою связь желательно

установить в частности показом в Чехословакии выставки народного творчества УССР и налаживание обмена материалом об истории партизанского движения. Желательно также наладить более тесную связь с Союзом друзей СССР в Словакии, учитывая наличие там организованных групп русско-украинского населения.

Зав. отделом зарубежных связей (Шиганский)
21.БЫ.49г.
отп.5вч

Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 5823. Арк. 145–149.

Список використаних джерел:

1. Вовканич І., Свеженцева О. (2009). Трансформаційні процеси в Чехословаччині в умовах радянської блокової політики на рубежі 40–50-х рр. ХХ ст. *Проблеми всесвітньої історії. Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Вип. 18. С. 81–92.
2. Вовканич І. (2000). Чехословаччина в 1945–1948 рр.: нарис історії перехідного періоду. Ужгород : Видавництво В. Падяка. 352 с.
3. Вовканич І. І. (2000). Суспільно-політичні зміни на перехідних етапах розвитку країн Східної Європи : друга половина 40-х і 90-ті роки ХХ ст. *Ювілейний збірник на честь 70-річчя від дня народження професора Петра Лизанця*. Ужгород : УжДУ. С. 150–155.
4. Вовканич І. (2001). Нові публікації документів щодо зовнішніх чинників «антидемократичного транзиту» в Чехословаччині й інших країнах Східної Європи (1945–1950). *Карпатика*. Ужгород: Ліра. Вип. 9. С. 165–178.
5. Журба М. (2011). Громадсько-політичне протистояння у чехословацькому суспільстві (середина 40–80-х рр. ХХ ст.). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 6. Історичні науки*. Вип. 8. С. 321–336.
6. Журба М. (2002). За радянським стандартом : Польські селянські делегації в Україні наприкінці 40-х – на початку 50-х рр. *Україна і Польща в ХХ столітті: проблеми і перспективи взаємовідносин. Збірник наукових праць / За ред. П. М. Чернеги*. Київ-Краків: НГУ ім. М. П. Драгоманова. С. 195–198.
7. Зінко Ю. А., Калитко С. Л., Кравчук О. М., Поп І. І. (2017). Нариси історії Чехії. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД». 464 с.
8. Каковкіна О. (2014–2015). Болгарський напрям радянської пропаганди та Україна (друга половина 1940-х рр.). *Гуржіївські історичні читання: зб. наук. пр. / НАН України, Ін-т історії України НАН України, ЧНУ ім. Б. Хмельницького*. Черкаси: Чабаненко Ю. А., 2015. Вип. 8–9. С. 195–199.
9. Каковкіна О. (2019). Іноземні делегації у Дніпропетровську та області у 1945–1959 рр. *«Roxolania Historica = Historical Roxolania»: наук. зб. / редкол.: Ю. А. Святець (гол. ред.) та ін. Дніпро: Ліра*. С. 183–205.
10. Кравчук О., Калитко С., Завальнюк К. (2020). З історії чесько-українських зв'язків. *Перший президент Чехословацької республіки Т. Г. Масарик: вчений, політик, особистість: до 170-річчя від дня народження: матеріали всеукраїнської наукової конференції*. Львів. С. 97–135.
11. Корсак Р. (2016). Історія українсько-чеських дипломатичних відносин: політика, економіка, туризм: історико-дипломатичне дослідження (кінець ХХ – початок ХХІ століття). Ужгород. 119 с.
12. Корсак Р. (2016). Історія українсько-чеських міждержавних відносин (кінець ХХ – початок ХХІ століття): навчальний посібник. Ужгород. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/6548/1/%D.D.PDF>
13. Кріль М. (2006). Історія Словаччини : навч. посіб. Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка. 264 с.
14. Мотрук С. (2018). Історичні традиції та сьогодення української громади в Чехії. *Етнічна історія народів Європи: збірник наук. праць*. Київ. Вип. 56. С. 60–69. URL: <http://ethnic.history.univ.kiev.ua/data/2018/56/articles/9.pdf>
15. Мотрук С. (2010). Політичні кризи в Чехословаччині другої половини ХХ ст.: погляд із сьогодення. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки: міжвід. зб. наук. пр.* Вип. 19. С. 71–86.
16. Мушинка М. (2005). Музей визвольної боротьби України в Празі та доля його фондів: історико-архівні нариси. Державний комітет архівів України, Асоціація українців Словаччини, Наукове товариство ім. Шевченка у Словаччині. Київ. 160 с.

17. Палієнко М. (2001). Українські архівні центри за кордоном: Історіографічний аспект проблеми. *Вісник: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Історія*. Київ. Вип. 54. С. 42–46.
18. Ткаченко І. (2013). Історична ретроспектива взаємин України з Чеською Республікою. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. Київ. Вип. 4. С. 260–271.
19. Фролова В. (2022). Чехословацькі делегації кін. 1940-х рр. в Україні: у витоків нового етапу українсько-чехословацьких відносин. *Шевченківське літо – 2022: матеріали міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених м. Київ, 31 липня 2022 року*. Київ, Історичний факультет КНУ імені Тараса Шевченка. С.168–171.
20. Худіш П. (2016). Закарпаття в контексті чехословацько-радянських відносин (1944–1948 рр.) : дис. ... канд. іст. н.: 07.00.01. Ужгород. 255 с.
21. Центральний державний архів громадських об'єднань України, м. Київ (ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 1. Спр. 5823. 374 арк.
22. Цуп О. (2008). Чеська Республіка і Україна в міждержавних відносинах кінця ХХ – початку ХХІ ст.: Дис. ... канд. іст. наук. Спеціальність 07.00.02. – Всесвітня історія. Тернопіль. 265 с.
23. Юсип-Якимович Ю. (2009). Історія Словаччини: підруч. для студ. слов'янських відділень філол. ф-тів вищ. навч. закладів. Ужгород : Гражда. 288 с.
24. David J., Davidová Glogarová J. (2017). Czech travelogues about Soviet Russia and the Soviet Union – a neglected source for historical geography. *Hungarian Geographical Bulletin*. Vol. 66. P. 295–305.
25. Dějiny Slovenska /red. Dušan Kovač. (2011). Praha : Nakladatelství Lidové noviny (NLN). 434 s.
26. Halamová V. (2014). Propaganda: The Instrument of The Communist Regime in Czechoslovakia 1948–1953. Translation Kevin Fitzpatrick, 2015. Published by EL-PRESS: Lublin. URL: https://www.academia.edu/11196103/Propaganda_The_Instrument_of_The_Communist_Regime_in_Czechoslovakia_1948_1953&nav_from=3fa9c1f0-12d5-4b20-a284-b3e9fc27c0b1&rw_pos=0
27. Kaplan K. (2007). Proměny české společnosti 1948–1960. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. 313 s.
28. Roky prelomu. Slovensko v rokoch 1945–1948 : kolektivna monografia (2015). Sokolovič Peter and other. Trnava; Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2015. 822 p.
29. Rychlík J. (2022). Československo v období socialismu 1945–1989. Praha : Vyšehrad. 416 s.
30. Syrný M. (2010). Slovenski demokrati '44–48. Kapitoly z dejin Democratickej strany na Slovensku v rokoch 1944–1948. Banska Bystrica. 403 s.
31. Zilynskij Bohdan (2012). Ukrajinci na českém území a československo-ukrajinské vztahy v letech 1944–1949 [The Ukrainians on the Czech Territory and the Czechoslovak-Ukrainian Relations 1944–1949]. Disertační práce níkolitel doc. PhDr. Luboň Nvec, CSc. Praha. 349 s.

References:

1. Vovkanych I., Sviezhentseva O. (2009). Transformatsiini protsesy v Chekhoslovachchyni v umovakh radianskoj blokovoï polityky na rubezhi 40–50-kh rr. XX st. [Transformational processes in Czechoslovakia under the conditions of the Soviet bloc policy at the turn of the 40s and 50s of the 20th century] *Problemy vsesvitnoi istorii. Mizhnarodni zviazyky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky*. Vyp. 18. S. 81–92 [in Ukrainian].
2. Vovkanych I. (2000). Chekhoslovachchyna v 1945–1948 rr.: narys istorii perekhidnogo periodu [Czechoslovakia in 1945–1948: an outline of the history of the transition period]. Uzhhorod : Vydavnytstvo V. Padiaka. 352 s. [in Ukrainian].
3. Vovkanych I. (2000). Suspilno-politychni zminy na perekhidnykh etapakh rozvytku krain Skhidnoi Yevropy : druha polovyna 40-kh i 90-ti roky XX st. [Socio-political changes at the transitional stages of the development of Eastern European countries: the second half of the 40s and 90s of the 20th century]. *Yuvileinyi zbirnyk na chest 70-richchia vid dnia narodzhennia profesora Petra Lyzantsia*. Uzhhorod : UzhDU. S. 150–155 [in Ukrainian].
4. Vovkanych I. (2001). Novi publikatsii dokumentiv shchodo zovnishnikh chynnykiv «antydemokratychnoho tranzytu» v Chekhoslovachchyni y inshykh krainakh Skhidnoi Yevropy (1945–1950) [New publications of documents on the external factors of the «anti-democratic transit» in Czechoslovakia and other countries of Eastern Europe (1945–1950)]. *Karpatyka*. Uzhhorod: Lira. Vyp. 9. S. 165–178 [in Ukrainian].
5. Zhurba M. (2011). Hromadsko-politychne protystoiannia u chekhoslovatskomu suspilstvi (seredyna 40–80-kh rr. XX st.) [Social and political opposition in Czechoslovak society (mid-40s – 80s of XX century)]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova*. Seria 6. Istorychni nauky. Vyp. 8. S. 321–336 [in Ukrainian].
6. Zhurba M. (2002). Za radianskym standartom : Polski selianski delehatsii v Ukraini naprykintsi 40-kh – na pochatku 50-kh rr. [According to the Soviet standard: Polish peasant delegations in Ukraine in the late 40s – early 50s]. *Ukraina i Polshcha v XX stolitti: problemy i perspektyvy vzaiemovidnosyn. Zbirnyk naukovykh prats / Za red. P. M. Chernehy*. Kyiv-Krakiv: NHU im. M. P. Drahomanova. S. 195–198. [in Ukrainian].

7. Zinko Yu., Kalytko S., Kravchuk O., Pop I. (2017). *Narysy istorii Chekhii* [Essays on the history of the Czech Republic]. *Navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv*. Vinnytsia: TOV "Nilan-LTD". 464 s. [in Ukrainian].
8. Kakovkina O. (2015). *Bolharskyi napriam radianskoï propahandy ta Ukraina (druga polovyna 1940-kh rr.)* [The Bulgarian direction of Soviet propaganda and Ukraine (second half of the 1940s)]. *Hurzhiivski istorychni chytannia: zb. nauk. pr.* / NAN Ukrainy, In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, ChNU im. B. Khmelnytskoho. Cherkasy: Chabanenko Yu. A., 2015. Vyp. 8–9. S. 195–199 [in Ukrainian].
9. Kakovkina O. (2019). *Inozemni delehatsii u Dnipropetrovsku ta oblasti u 1945–1959 rr.* [Foreign delegations to Dnipropetrovsk and the region in 1945–1959] "*Roxolania Historica = Historical Roxolania*": *nauk. zb.* / redkol.: Yu. A. Sviatets (hol. red.) ta in. Dnipro: Lira. S.183–205 [in Ukrainian].
10. Kravchuk O., Kalytko S., Zavalniuk K. (2020). *Z istorii chesko-ukrainskykh zviazkiv* [From the history of Czech-Ukrainian relations]. *Pershyy prezident Chekhoslovatskoï respubliky T. G. Masaryk: vchenyi, polityk, osobystist: do 170-richchia vid dnia narodzhennia: materialy vseukrainskoï naukovoï konferentsii*. Lviv. S. 97–135 [in Ukrainian].
11. Korsak R. (2016). *Istoriia ukrainsko-cheskykh dyplomatychnykh vidnosyn: polityka, ekonomika, turyzm: istoryko-dyplomatychno doslidzhennia (kinets XX – pochatok XXI stolittia)* [History of Ukrainian-Czech diplomatic relations: politics, economy, tourism: historical-diplomatic research (end of the 20th – beginning of the 21st century)]. Uzhhorod. 119 s. [in Ukrainian].
12. Korsak R. (2016). *Istoriia ukrainsko-cheskykh mizhderzhavnykh vidnosyn (kinets XX – pochatok XXI stolittia): navchalnyi posibnyk* [History of Ukrainian-Czech interstate relations (end of the 20th – beginning of the 21st century): study guide]. Uzhhorod. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/6548/1/%D.D.PDF> [in Ukrainian].
13. Kril M. (2006). *Istoriia Slovachchyny : navch. posib.* [History of Slovakia: tutorial]. Lviv : VTs LNU im. I. Franka. 264 s. [in Ukrainian].
14. Motruk S. (2018). *Istorychni tradytsii ta sohodennia ukrainskoï hromady v Chekhii* [Historical traditions and the present of the Ukrainian community in the Czech Republic]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy: zbirnyk nauk. prats.* Kyiv. Vyp. 56. S. 60–69. URL: <http://ethnic.history.univ.kiev.ua/data/2018/56/articles/9.pdf> [in Ukrainian].
15. Motruk S. (2010). *Politychni kryzy v Chekhoslovachchyni druhoï polovyny XX st.: pohliad iz sohodennia* [Political crises in Czechoslovakia in the second half of the 20th century: a view from the present]. *Mizhnarodni zviazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky: mizhvid. zb. nauk. pr.* Vyp. 19. S. 71–86. [in Ukrainian].
16. Mushynka M. (2005). *Muzei vyzvolnoi borotby Ukrainy v Prazi ta dolia yoho fondiv: istoryko-arkhivni narysy* [The Museum of the Liberation Struggle of Ukraine in Prague and the fate of its funds: historical and archival essays]. *Derzhavnyi komitet arkhiviv Ukrainy, Asotsiatsiia ukrainistiv Slovachchyny, Naukove tovarystvo im. Shevchenka u Slovachchyni*. Kyiv. 160 s. [in Ukrainian].
17. Paliienko M. (2001). *Ukrainski arkhivni tsentry za kordonom: Istoriografichnyi aspekt problemy* [Ukrainian archival centers abroad: Historiographic aspect of the problem]. *Visnyk: Kyivskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. Istoriia*. Kyiv. Vyp. 54. S. 42–46 [in Ukrainian].
18. Tkachenko I. (2013). *Istorychna retrospektyva vzaiemyn Ukrainy z Cheskoïu Respublikoïu* [Historical retrospective of Ukraine's relations with the Czech Republic]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy*. Kyiv. Vyp. 4. S. 260–271 [in Ukrainian].
19. Frolova V. (2022). *Chekhoslovatski delehatsii kin. 1940-kh rr. v Ukraini: u vytokiv novoho etapu ukrainsko-chekhoslovatskykh vidnosyn* [Czechoslovak delegations of the late 1940s in Ukraine: at the origins of a new stage of Ukrainian-Czechoslovak relations]. *Shevchenkivske lito – 2022: materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii studentiv, aspirantiv ta molodykh vchenykh m. Kyiv, 31 lypnia 2022 roku*. Kyiv, Istorychnyi fakultet KNU imeni Tarasa Shevchenka. S. 168–171 [in Ukrainian].
20. Khudin P. (2016). *Zakarpattia v konteksti chekhoslovatsko-radianskykh vidnosyn (1944–1948 rr.)* [Transcarpathia in the context of Czechoslovak-Soviet relations (1944–1948)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Uzhhorod. 255 s. [in Ukrainian].
21. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy, m. Kyiv (TsDAHO Ukrainy)*. F. 1. Op. 1. Spr. 5823. 374 ark. [in Ukrainian].
22. Tsup O. (2008). *Cheska Respublika i Ukraina v mizhderzhavnykh vidnosynakh kintsia XX – pochatku XXI st.* [The Czech Republic and Ukraine in interstate relations of the late 20th – early 21st centuries]. *Extended abstract of candidate's thesis. Spetsialnist 07.00.02. – Vsesvitnia istoriia*. Ternopil. 265 s. [in Ukrainian].
23. Iusyp-Yakymovych Yu. (2009). *Istoriia Slovachchyny: pidruch. dlia stud. slov'ianskykh viddilen filol. f-tiv vyshch. navch. zakladiv* [History of Slovakia: textbook for students slavic departments of philology of higher education institutions]. Uzhhorod : Hrazhda. 288 s. [in Ukrainian].
24. David J., Davidová Glogarová J. *Czech travelogues about Soviet Russia and the Soviet Union – a neglected source for historical geography*. *Hungarian Geographical Bulletin*. 2017. Vol. 66. P. 295–305.
25. *Dějiny Slovenska* [History of Slovakia] / red. Dušan Kovač. Praha : Nakladatelství Lidové noviny (NLN), 2011. 434 s. [in Czech].

26. Halamova V. Propaganda: The Instrument of The Communist Regime in Czechoslovakia 1948–1953. Translation Kevin Fitzpatrick, 2015. Published by EL-PRESS: Lublin, 2014. URL https://www.academia.edu/11196103/Propaganda_The_Instrument_of_The_Communist_Regime_in_Czechoslovakia_1948_1953&nav_from=3fa9c1f0-12d5-4b20-a284-b3e9fc27c0b1&rw_pos=0

27. Kaplan K. Proměny české společnosti 1948–1960 [Changes in Czech society 1948–1960]. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. 313 s. [in Czech].

28. Roky prelomu. Slovensko v rokoch 1945–1948 [Breakthrough years. Slovakia in the years 1945–1948] : kolektívna monografia / Sokolovič Peter and other. Trnava ; Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2015. 822 p. [in Slovak].

29. Rychlík J. (2022). Československo v období socialismu 1945–1989. [Czechoslovakia in the period of socialism] 1945–1989. Praha : Vyšehrad. 416 s. [in Czech].

30. Syrný M. Slovenski demokrati '44–48. Kapitoly z dejin Demokratickej strany na Slovensku v rokoch 1944–1948 [Slovak Democrats '44–48. Chapters from the history of the Democratic Party in Slovakia in the years 1944–1948]. Banská Bystrica, 2010. 403 s. [in Slovak].

31. Zilynskyj Bohdan (2012). Ukrajinci na českém území a československo-ukrajinské vztahy v letech 1944–1949 [The Ukrainians on the Czech Territory and the Czechoslovak-Ukrainian Relations 1944–1949]. Disertační práce níkolitel doc. PhDr. Luboň Ňvec, CSc. Praha. 349 s. [in Czech].